

boek bottom-up / collectief ontwerppraktijk
persoon / ontwerp bureau stedenbouw

Hoe kunnen we ‘samen’ ruimte maken?

Dimitri Minten

In *Samen ruimte maken* bundelt het collectief Endeavour tien jaar aan inzichten voor sociaal rechtvaardige en duurzame projecten. Dimitri Minten blikt terug op de begintijd en reflecteert op de kansen en uitdagingen van een collectieve aanpak bij stadsontwikkelingen.

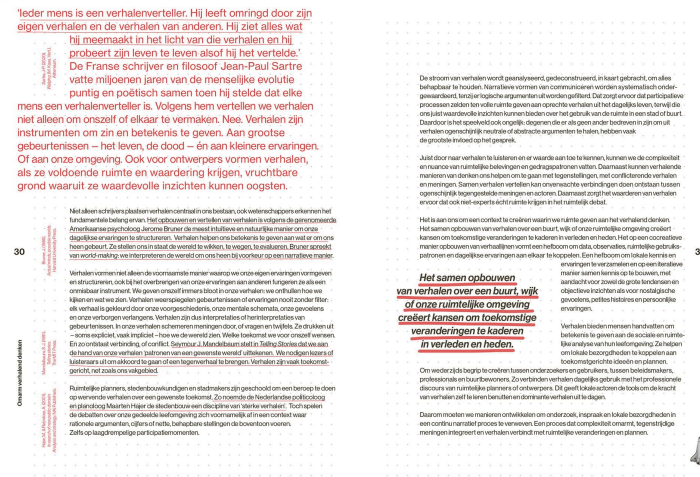
spread uit besproken boek *Samen ruimte maken* / Endeavour

Onlangs wandelde ik in het centrum van Antwerpen langs ‘den oudaan’, de politietoren die door Renaat Braem werd ontworpen en sinds 1966 de skyline van Antwerpen mede bepaalt. Een kleine vijftig jaar na de oplevering verhuisde de politie naar een andere plek, weg van het centrum, dicht bij de autosnelweg. De stad Antwerpen zette de toren te koop voor 10 miljoen euro. Op dat moment zaten ergens in een Antwerps café enkele jongens samen die zich de vraag stelden: “waarom zouden wij zelf niet ‘den Oudaan’ kopen?”

Niemand van hen had het geld op hun spaarrekening, maar de idee bleef wel nazinderen: wat als we nu dit gebouw met vele Antwerpenaren samen zouden kopen? En zo geschiedde het dat de facebookpagina ‘Wij kopen Den Oudaan’ werd gemaakt en mensen zich aansloten bij het initiatief. Ook ik met mijn architectuurpraktijk RE-ST samen met een 50-tal andere organisaties deed mee. Het waren voornamelijk mensen uit de omliggende buurt die meerwaarde wilden geven aan deze wijk, om samen een ‘Toren van en voor het volk’ te maken, zoals Renaet Bream het zelf ooit gewild had. Ons potentiële programma om de toren te herbestemmen bestond uit ruimtes voor kleine bedrijven, co-workingruimten, ateliers voor beginnende modeontwerpers, en ruimtes voor enkele socio-culturele organisaties en horeca. Helaas werd ‘den Oudaan’ niet aan onze burgergroep maar aan een Vlaams projectontwikkelaar verkocht die 2,5 keer de vraagprijs kon bieden. Deze droom moesten we

opbergen, maar de hummuslaag die de stadsbredebeweging 'Wij kopen Den Oudaan' heeft doen ontstaan, is gebleven.

De jongens in dat Antwerpse café hadden net het collectief Endeavour opgericht, een sociaal-ruimtelijk onderzoeksbureau dat ijvert voor een mensgerichte, sociale en duurzame aanpak van ruimtelijke transformaties. Het collectief vertrekt vanuit de vaststelling dat onze leefomgeving gedeeld is, en met de overtuiging dat meerstemmigheid van de samenleving een meerwaarde kan bieden bij het vormgeven van onze ruimte. Ze willen de behoeften en belangen van verschillende groepen beter begrijpen en deze tegen elkaar afwegen om tot duurzame sociale en rechtvaardige projecten te komen.

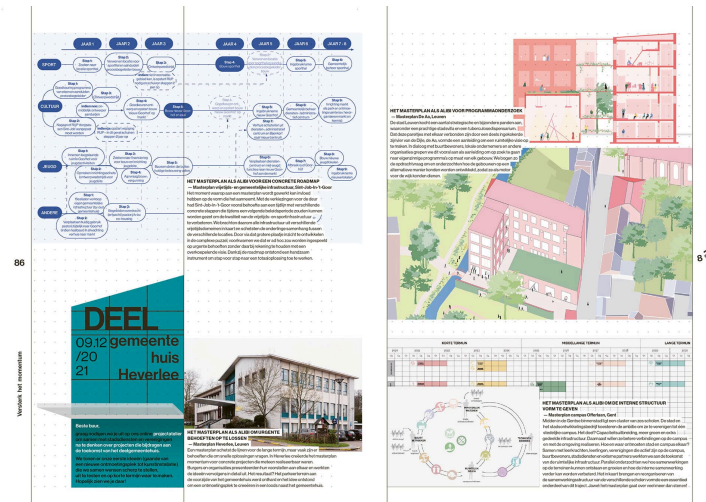

spread uit besproken boek *Samen ruimte maken* / Endeavour

Het project 'Wij Kopen Den Oudaan' dat in 2015 gehonoreerd werd met een BWBSTR Label door de Vlaams Bouwmeester was één van hun eerste projecten waarmee ze hun visitekaartje afgaven. De idee om samen met vele stake- en shareholders samen een project te ontwikkelen, kreeg verdere wortels die zich vertaalden in de ontwikkeling van een 'Open Promotoren Platform', een vastgoedonderneming voor iedereen. Het doel van dit project, in opdracht van Vlaanderen Circulair, is leegstaande en onderbenutte ruimte in het bestaande patrimonium blootleggen en tegelijk de coöperatieve ruimtelijke ontwikkeling democratiseren, opschalen en de slaagkansen ervan maximaliseren. Daarom ontwikkelde Endeavour een theoretisch kader wat zowat de ontbrekende schakel moet vormen tussen de diverse partners betrokken bij het succesvol realiseren van circulair ruimtegebruik. Het waren dit soort studies en initiatieven die het klassieke vastgoeddenken durven te herdenken waardoor er in Vlaanderen enkele ontwikkelaars geïnspireerd werden om het anders aan te pakken. Tegelijkertijd ontdekte Endeavour dat het omzetten van een dergelijk platform in de praktijk niet zo evident is. Het coöperatief model is nog steeds een olifant binnen de proleinen winkel van het privaat eigenaarschap.

Dat neemt niet weg dat Endeavours visie en aanpak verfrissend was en is binnen het Vlaamse architectuurlandschap en wellicht ook daarbuiten. Ondertussen zijn ze tien jaar bezig en vieren ze dit met het boek *Samen ruimte maken* waarin ze lessen uit hun pionierswerk willen trekken en meegeven aan zij die het willen horen. Hun werkveld omvat zowel het embryonale moment van de opstart van een project tot de realisatie ervan. Van een ruimtelijke probleem naar een onderzoeksvraag, van een idee naar een plan, van een ontwerp naar een realisatie. Dit kan bijvoorbeeld gaan van nadenken over het uitschrijven van een projectdefinitie voor het stadhuis in Leuven tot het implementeren van een

fietsgroenstructuur in Kortrijk, van de opstart van een gemeentelijke dialoog rond wonen tot samen met winkelleigenaars een Brusselse wijk herdenken.

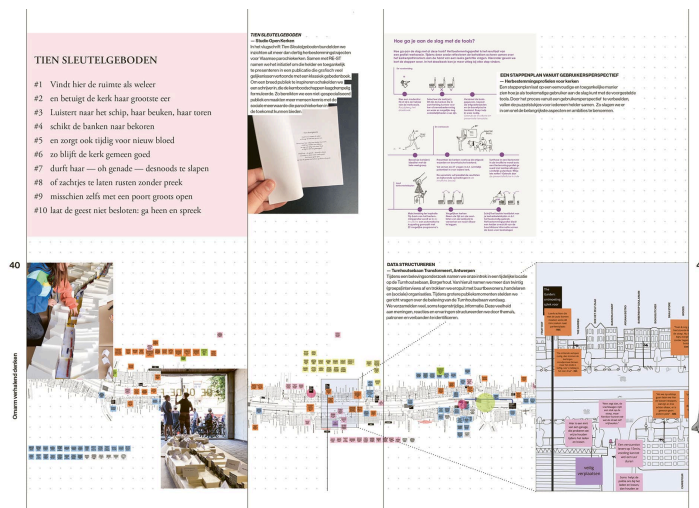

spread uit besproken boek *Samen ruimte maken* / Endeavour

Ikzelf werk al jaren samen met hen aan de zoektocht hoe we aan leegstaande kerken nieuwe betekenisvolle invullingen kunnen geven. Meer dan veertig kerken werden onderzocht. Het resulteerde onder meer in de ontwikkeling, samen met Sven Sterken (KULeuven) van een online tool ‘bestemmingsprofiel’ voor het Agentschap Onroerend Erfgoed. Dat je met alle betrokkenen zoals kerkfabriek, bisdom, gemeente, buurt, ... moet samenzitten klinkt uiteraard evident. De methodiek en aanpak van Endeavour heeft mij echter geleerd dat je dit niet als iets vrijblijvends mag opvatten, maar dat je dit volwaardig en structureel moet implementeren in het ontwerpproces wil je de slaagkansen verhogen.

Zoals in de inleiding van het boek vermeldt, moeten we *Samen ruimte maken* beschouwen als een schetsboek. De colofon van het boek verradt dat er vele auteurs zijn die meegewerkt hebben aan het boek. De meesten onder hen zijn actief binnen de coöperatie Endeavour en verwoorden de verschillende meningen binnen het team zelf. Daarnaast reflecteren enkele gastauteurs over Endeavour's praktijk.

Het boek is hiermee verzameling geworden van ideeën die de auteurs graag willen delen met de lezer. Ze worden gevoed met ervaringen en enkele praktijkvoorbeelden om hun theorie ook concreet te maken. De titels lezen als tien memo's, tien handvaten. Het eerste deel omvat vijf thema's die vooral het 'actief luisteren' impliceren: vervlecht het sociale en het ruimtelijke, omarm verhalend denken, neem gedurfde posities in, luister naar alle stemmen, en versterk het momentum. Het tweede deel omschrijft vijf kwesties die eerder 'stimuleren' en tot actie wil aanzetten: deel samen ruimte, stimuleer duurzaam gedrag, strijd voor sociale rechtvaardigheid, wapen de toekomstige ruimtemakers, en durf sociaal te ondernemen. Het zijn stuk voor stuk boeiende inzichten waar we als ontwerpers veel van kunnen leren. Het boek is daarmee uitnodigend en meerstemmig. Het gaat over meer dan enkel 'participatie'; het is een voortdurend zoeken naar de veelheid van stemmen van diverse actoren binnen projecten en processen en die naar waarde weten te schatten. Het is steeds zoeken naar verbinding, naar het beter definiëren van ruimtelijke condities en het connecteren met het menselijke, alsook het niet-menselijke.

spread uit besproken boek *Samen ruimte maken* / Endeavour

In de praktijk zijn architecten meestal blij als we een fysieke opmeting aangeleverd krijgen van een gebouw of een site. Endeavour leert ons dat we ook een ‘mentale opmeting’ zouden moeten hebben alvorens aan een ontwerpogave te beginnen om zo een zinvolle brug te kunnen slaan tussen het ruimtelijke én het sociale. Het grondig in kaart brengen van de behoeften en dromen die van belang zijn voor een project geven evenzeer een meerwaarde mee aan ons ontwerpers, alvorens de ontwerppotlood op te nemen. Endeavour tracht dit te doen op verschillende schaalniveaus, of het nu gaat om een herbestemming van een gebouw, een heraanleg van een straat of het verduurzamen van een gebied. Het aanleveren van een ‘mentale opmeting’ zou integraal onderdeel moeten zijn van goed opdrachtgeverschap. Er is echter nog veel werk aan de winkel om dit ‘ingeburgerd’ te krijgen, laat staan dat opdrachtgevers daarvoor extra willen betalen terwijl net hier winsten kunnen gevonden worden.

Als ontwerpers worden we geleerd om goede antwoorden te geven op ruimtelijke vragen. Maar zelden durven we de vragen zelf te bevragen uit angst de opdracht mis te lopen. Ook een goed antwoord op een slechte vraag is slecht, stelde de Britse architect Cedric Price. En hij heeft gelijk. We zullen als ontwerpers nog kritischer moeten zijn op de ontwerpvragestukken die ons worden voorgelegd. In het boek wordt er verwezen naar het initiatief Stadsform dat ontstaan is vanuit Endeavour. Het is een centrum voor dialoog over de stad van morgen dat gevestigd is in de Antwerpse Stadswaag. De stad is de vraag, de dialoog is het antwoord.

Met het Stadsform initiatief heeft Endeavour een plek gecreëerd waar iedereen samen kan komen om in dialoog te gaan over diverse ruimtelijke thema’s die de stad aanbelanden. Meer en beter luisteren naar zoveel mogelijk visies en inzichten kan ons alvast helpen om ‘de vraag’ scherper te krijgen. Maar ‘luisteren’ betekent niet om alle meningen slaafs te volgen of om enkel voor het compromis te gaan. Als ontwerper blijft het belangrijk om steeds op een empathische wijze verantwoordelijkheid te nemen. Het noodzaakt je als ontwerper om met argumenten te komen, niet met verkooppraatjes.

INT
REV
IEW

Bij het vormgeven van een stad is een sociaal-ruimtelijke reflex cruciaal. Sociaal-ruimtelijke kennis vormt immers een randvoorwaarde voor de inrichting van leefbare, inclusieve en duurzame stedelijke omgevingen. **Els Verbeegen** (sociaal-ruimtelijk ontwerper), **Evelyn Decaer** (Dienst Beleidsparicipatie, Stad Gent) en **Kristof Peeters** (team sociaal-ruimtelijke veiligheid, stad Antwerpen) delen hun inzichten over hoe een stad die sociaal-ruimtelijke kennis kan op- en uitbouwen en wat de meerwaarde ervan is binnen planningsprocessen.

Wat betekent het begrip sociaal-ruimtelijke kennis voor jou? Eveline: Voor mij bestaat sociaal-ruimtelijke kennis uit twee componenten. Enerzijds is er de vraag wat mensen met een erf van waarde doen, anderzijds is er de vraag wat ruimte met mensen doet. Het gaat dus niet alleen over de fysieke kenmerken van een ruimte, maar ook over hoe die ruimte belevd wordt en wat de behoeften zijn van de mensen die er wonen, werken of verblijven.

Wat betekent het voor de stadsontwerper? En het een kan niet zonder het andere. De Amsterdamse gemeenteraad is bijvoorbeeld heel bewust bezig met sociaal-ruimtelijke kennis. Het is daarbij belangrijk om het sociaal-ruimtelijke brein breed genoeg te definiëren. Het zit op een systemisch niveau, bijvoorbeeld in structurele processen van sociale in- en uitwisseling die zich in de ruimte manifesteren. Tegelijkertijd is het ook aandachtig voor het lokale niveau, zoals de dagelijkse praktijk van sociale interacties. Denk bijvoorbeeld aan hoe kinderen samen spelen op een publieke speelplaats of hoe mensen elkaar ontmoeten op het terras van een cafe.

Eveline: Het is daarom belangrijk om vanuit de beleidsaanpak te kijken naar de behoeften van de onderzaken op welke manier mensen op een bepaalde plek samen kunnen ingaan en welke zijgen. Een sociaal-ruimtelijke aanpak brengt al die verschillende aspecten samen in kaart. Bij ruimtelijke ingrepen moet je oog hebben voor al die verschillen. Dat is cruciaal om ervoor te zorgen dat iedereen zich thuis en welkom kan voelen op een bepaalde plek of zelfs in de stad als geheel.

In de openbare ruimte komen heel wat verschillende leefvormen samen. Hoe krijg je als stedelijke administratie bijdrage aan die diversiteit? Hoe ontken je de sociaal-ruimtelijke kennis? Kristof: Sociaal-ruimtelijke kennis is vaak politieke kennis. Participatie brengt je al een heel eind, maar ook binnen een raamwerk is het mogelijk om verandering te brengen. Het is belangrijk om de lokale context te begrijpen. Wat hun netwerk, zijn zij goed geplaatst om in kaart te brengen wat er leeft in de buurt? Dat netwerk is deels formeel, maar het informele zit hem vooral in het lokale. Met ons team proberen we om die sociaal-ruimtelijke kennis in kaart te brengen naar ontwerpplannen naar onze planningskader aan de slag te komen.

Eveline: Die sociaal-ruimtelijke kennis kan inzicht geven over andere aspecten die belangrijk zijn voor een stad om dat netwerk actief in kaart te brengen en op te bouwen. Het vormt de uitgangspunt voor een centraal beleidskader. Een wijkregisseur gaat met sociaal-ruimtelijke kennis aan de slag en weet hoe hij de kennis naar boven haalt. Dat kennis inzicht in de lokale context en methoden kan bijvoorbeeld van belang zijn voor de realisatie van de meest wettelijke methodes niet.

In het hele proces van sociaal-ruimtelijke kennis... Er is dus een belangrijk rol weggelegd voor... in Antwerpen de buurtmeester van de sociale... Wat de waarde van de sociaal-ruimtelijke... kennis voor de stad als geheel.

steden heb ik gemerkt dat niet alle diensten... problemen en hoe zelf op andere plekken... in een buurt door ontwerpers... die diensten voor het begin actief worden... de behoeften van de bewoners... met inspirerende sociaal-ruimtelijke praktijken... dat aandacht brengen in huis. Miss zelf zou... met kennis van de stad... die diensten dus bij de inrichting van de ruimte... die wil niet gebreken.

Eveline: Vanuit mijn rol als wijkregisseur bij... de Dienst Beleidsparicipatie merk ik hoe belangrijk... het is om breed aandacht te geven in de stad... We hangen niet vast aan één vastlopend... domein of één vastlopende sector. Ook onze... collegeprogramma's van Deelbare... kennis van de stad... die de kennis van de stad... maar kennis die er gebeurt op een moment... als informatie overleg. In een stadsgemeente... blijft een uitdaging. De cruciale vraag is hoe... van het lokale niveau... met informatie gedeeld? Sociaal-ruimtelijk... Het is belangrijk om al vanaf het start met alle... partners om de lokale in- en uitwisseling te... samen te denken. Wat is het gedeelde... gedeelde? Het is niet alleen de kennis... Cijfers zijn belangrijk, maar de verhalen van... mensen die dit ervaren. Er is ook kennis... kunnen samen denken, zeker als die... van hun leefvormen.

Eveline: Grote kansen liggen op een bepaalde... manier, maar staan er ook voor open om daar... samen te denken. Het moet in al deze... standaard manier van kijken, wat er voortdurend... is bij gemeentelijke zaken het sociaal-ruimtelijke... Waar het is niet altijd in worden verloor. Bovendien... kunnen een grote onderbrenging bieden.

Kristof: Het laatste breed blijft vaak hangen... breuk lijn. Het laatste breed blijft vaak hangen... op een discussie te kunnen voeren. Als die... zijn niet overtuigd van de waarde van het lokale... met alle aspecten van de projecten. Het is... die mensen vaak met me.

spread uit besproken boek *Samen ruimte maken* / Endeavour

Momenteel zien we in de ontwerppraktijk dat de BIM (Building Information Modelling) hoogdagen viert als zogenaamde holistische proces van het creëren en beheren voor informatie van bouwprojecten. En als we dit straks gaan koppelen aan AI-ontwerpen is onze rol als ontwerper misschien wel helemaal uitgespeeld, zo vrezen sommigen. Maar niets is minder waar. Laat ons een PIM ontwikkelen en agenderen. Het 'People Information Modelling' zoals wij het op ons kantoor benoemen. Laat ons vooral daar tijd in investeren want "buildings are easy, but people are hard", zijn wijze woorden die collega William Mann van WMM architects ooit met ons deelde. Het fysiek bouwen van een gebouw is vrij rationeel. Maar we doen het samen met en voor mensen die ook vanuit emotie denken en handelen. Dat maakt het ontwerpproces heel boeiend en verrijkend, maar tegelijkertijd ook verlamdend en frustrerend. Een opdrachtgever die niet weet wat hij wil of voortdurend van gedachten wisselt, een vergunningverlenende overheid die soms een wispelturig vergunningenbeleid heeft door een gebrek aan planningskader, een buurt die niet altijd (terecht of niet) gediend is met een nieuw project als buur, een aannemer die onder tijds- en gelddruk moet samenwerken met arbeidskrachten die steeds minder het ambacht eigen zijn... Maar ook ontwerpers luisteren niet altijd en stellen soms hun eigen gelijk boven die van anderen. Het maakt het allemaal alleen maar vermoeder en complexer. De meeste lezers zullen dit wel herkennen. Endeavour leert ons alvast bewust om te gaan met deze fricties door deze niet uit de weg te gaan maar ook deze kant van het verhaal een plek te geven tijdens het ontwerpproces. Het zal niet altijd tot succes leiden, we moeten eerlijk blijven, maar de intentie is alvast hoopvol.

Tijdens de boekpresentatie van *Samen ruimte maken* was onder meer Ivo Nio als 'eerste lezer' uitgenodigd vanuit zijn ambt als Sociaal Bouwmeester van Groningen. Hij bewaakt het sociale karakter van alle toekomstige ruimte plannen van die stad. Ik vond het een inspirerend verhaal en vroeg me af wat er was gebeurd wanneer tien jaar geleden Antwerpen ook een Sociaal Bouwmeester zou hebben gehad. Hadden we dan wel samen 'den Oudaan' kunnen kopen? Was ons voorstel dan meer waard geweest dan het geld van de ontwikkelaar? Momenteel staat de toren nog steeds leeg wachtend op een nieuwe bestemming.

info

Dimitri Minten is architect en heeft in 2010 samen met Tim Vekemans RE-ST opgericht. Hij is tevens docent aan de UHasselt faculteit Architectuur en Kunst.

Endaeavour, *Samen ruimte maken*, Vlaams Architectuurinstituut 2025, NI, p. 192, isbn 978942567369, € 29,50

links

- [Endaeavour](#)